

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA ŞERH GELENEĞİNE DÂİR NOTLAR

Prof. Dr. Atabey KILIÇ¹

ÖZET

Daha yirmi beş yıl öncesine kadar hakkında şöyle böyle bilgilere sâhip olduğumuz “şerh” kavramı ve onun etrâfında gelişen gelenek hakkında son yıllarda bir hayli mâlumât edinmiş vaziyetteyiz. 12-13 Nisan 2007’de İstanbul Üniversitesi’nde düzenlenen Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu’nda “*Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi*” başlığı altında sunduğumuz tebliğ ardından sahada yeni yayımlar, yüksek lisans, doktora ve doçentlik takdim tezi tarzında akademik çalışmalar yapıldı veya yaptırıldı. Biz bu tebliğ çerçevesinde, esâsında “bir metni daha iyi anlama gayreti” olarak görebileceğimiz, bir nev’i tefsir olan şerhler hakkında, örneklerle derleyici bilgiler vermek niyetindeyiz. Böylece, hem yapmış ve yaptırmış olduğumuz çalışmalara şöyle bir temas etmiş olacağız, hem de yaklaşık 10 yıldır önemli sayıda yayının yapıldığı bu alandaki mevcut inceleme konularına da işaret etmiş olacağız. Sadece, yapmış olduğumuz tasnife ve eklemelere bile bakıldığında, bu alandaki daha pek çok eser ve konunun ehlini beklediğini söylememiz mümkündür. Belli bir birikime ulaşmadan, bu alanda çalışmanın ne kadar zor olduğu da ayrıca erbâbına malumdur.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel/Modern Şerh, Şârih, Şerh

NOTES ON ŞERH TRADİTİON IN CLASSİCAL TURKİSH LİTERATURE

ABSTRACT

In the past few years, we have gained a great deal about the notion of "şerh" and the tradition that has developed around it. Following the study we published under the heading "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", scholarly works were conducted or made in the style of presenting new publications, masters, doctorate and associate professorship in 1st International Symposium on Classical Turkish Literature Organized on 12-13 April 2007 in Istanbul University. We intend to give compiler information on examples of şerh which are a kind of tafsir which we can see as a "better understanding of a text" in this essay. Thus, we will have made contact with the work we have done and, we will also point to the existing review areas in this area where a significant number of publications have been made for about 10 years. It is possible to say that many works and subjects of this area are waiting for competent person when we look at the classification we have done and even the additions. We also know how difficult to work in this area without reaching a certain accumulation.

Keywords: Traditional/Modern Şerh, Şârih, Şerh

GİRİŞ

Klâsik Türk Edebiyatının önemli ve hâlâ bâkir çalışma alanlarından birisi olan şerh konusu, bilindiği üzere daha çok Şerh-i Mütûn profesörü olarak tanınan Ali Nihad Tarlan² ile hatırlanır. Tarlan’ın metinler şerhine dâir görüşleri, erbâbınca malumdur. Bu görüşlere yapılan belki de en önemli tenkitler merhûm hocamız Prof. Dr. Tunca Kortantamer’e âittir. Arapça bir kelime olan ve Ali Nihad Tarlan ile modern mânâda ilk kez tarifinin yapıldığını söyleyebileceğimiz şerh, Kortantamer tarafından “*Bir metnin daha iyi anlaşılın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması.*” (Kortantamer, 1992: 1-10) şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarife

¹ Erciyes Üniversitesi, atabey@erciyes.edu.tr

² (Tarlan, 1981: 191-202)

gelinceye kadar şerhin ne olduğuna dâir çeşitli yazılarda az çok bazı temasların olduğunu biliyoruz.³

“Malum olduğu üzere şerhlerin ortaya çıkışında Kur’ân-ı Kerim’i daha iyi anlama gayretleri ve daha doğrusu tefsir faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır. Meşhur pek çok tefsire bakıldığı zaman Klâsik Türk Edebiyatı sahasında gördüğümüz çoğu şerhle benzerlik arz ettiğini rahatlıkla görebiliriz, söyleyebiliriz. Tefsirlerde çoğunlukla sûrelerde, âyetlerde geçen ve ancak erbâbının iyi bildiği, umumun tam olarak haberdar olamadığı mühim noktalar izah edilmeye çalışılır. Böylelikle zâhirî mânânın altındaki bâtinî mânâ ve asıl maksat ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu yapılırken sûre veya âyette geçen telmihler, atıflar, kelimelerin ikinci, üçüncü anlamları ve birbiriyle alâkaları müfessir tarafından özellikle zikredilir. Şerhlerde de genellikle aynı yolun izlendiğini söyleyebiliriz. Şârih, açıklamayı hedeflediği metinde geçen kelime, kelime gurubu, cümle, atıf, telmih ve hâdiseleri tıpkı tefsirlerde olduğu gibi izah etmeye çalışır. Bu anlamda tefsirlere Kur’ân şerhleri demek bile söz konusu olabilir. Bu yaklaşımla, edebî anlamdaki şerhlere de metin tefsirleri dememiz mümkün olabilir.” (Kılıç, 2007: 363-369)

Biz de, şerh konusunun en önemli meselesinin, “tasnif” olduğunu düşünerek 12-13 Nisan 2007’de İstanbul Üniversitesi’nde düzenlenen Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu’na **“Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”** başlıklı bir tebliğ ile katılmış ve edebiyatımızda bu başlık altında toplayabileceğimiz eserleri ana hatlarıyla,

1. Şerh Metoduna Göre:

A. Geleneksel Şerh

B. Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercüme Yakin Şerhler

C. Modern Şerh

a. Bilimsel esaslı, teorik zemine dayalı olanlar

b. Geleneği bazı eklemelerle devam ettirenler

2. Şerh Edilen Eserin Manzum ya da Mensur Oluşuna Göre:

A. Manzum Eser Şerhleri

a. Manzum sözlük şerhleri

b. Dîvan şerhleri

c. Pend-nâme şerhleri

³ Meselâ bazıları için bkz.: (De Vaux, 1979: 429); (Akkuş, 1992: 67-68); (Yeniterzi, 1992: 59-71); (Kortantamer, 1992: 1-10).; (Doğan, 1995: 70-74); (Erdoğan, 1996: 1-9); (Bilgin, 2001: 169-173); (Mengi, 2006: 407-417); (Kılıç, 2006: 332-339); (Gümüç, 2007: 423-431 v.d.)

d. Mesnevî şerhleri

B. Mensur Eser Şerhleri

a. Belâgat şerhleri

b. Vasiyet-nâme şerhleri

c. Hukuk/Mecelle şerhleri

d. Mantık

e. Aruz (kâfiye, şâfiye)

f. Hadis

g. Akâid/Kelâm

h. Fıkıh

i. Ferâiz

3. Şerh Edilen Eserin Diline Göre:

A. Arapça Eser Şerhleri

B. Farsça Eser Şerhleri

C. Türkçe Eser Şerhleri

4. Şerh Edilen Eserin Muhtevasına Göre:

A. Edebî Şerhler

a. Mesnevî

b. Divan

c. Manzum sözlük

d. Kaside vb. şiir şerhleri:

e. Zafer-nâme

f. Bostan

g. Gülistan

h. Pend-nâme

B. Dînî Eser Şerhleri

- a. Âyet
- b. Siyer
- c. Vasiyetnâmeler
- d. Gurur
- e. Dürer
- f. Besmele
- g. Kelime-i Tevhid
- h. Esmâü'l-hüsnâ
- i. Hadîs
- j. Akâid/Kelâm
- k. Fıkıh
- l. Ferâiz

C. Tasavvufi Şerhler

- a. Şathiyeler
- b. Usûli'l-aşere

D. Diğer Bilimlerle Alâkalı Şerhler

- a. Mantık
- b. Belâgat
- c. Aruz
- d. Hukuk/Mecelle⁴

şeklinde dört ana başlık ve onları takip eden alt başlıklar hâlinde, her birine kaynak ve kayıt yerini de göstererek en az birer ikişer örnek vermek sûretiyle tasnif etmeye çalışmıştık. Bunun ardından İsmail Güleç'in Mesnevî'nin mevcut şerhlerinin yapısına bakarak yaptığı "*Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı*" başlıklı mütemmim yazısıyla bu alandaki sınıflandırma meselesi, şimdilik belli bir düzene kavuşmuş gibi görünmektedir.⁵

⁴ (Kılıç, 2007: 363-369)

⁵ (Güleç, 2009: 213-230)

Biz bu çalışma çerçevesinde, hâlen üniversitelerimizin bir kısmında belli usûllerle devam ettirilmekte olan şerhe dâir çalışmaların varlığını öncelikle bir daha hatırlattıktan sonra, tarafımızdan yapılan veya yaptırılan çalışmaların birkaçından rastgele örnekler sunmayı düşünüyoruz.

Mevlânâ Mesnevîsinin ilk beyti Ankaravî tarafından şu şekilde şerh edilmektedir:

“Bi’şnev in ney çun hikâyet mîkuned

Ez cudâyihâ şikâyet mîkuned

İşit bu ney niçe şikâyet ider şikâyet degül [12a] belki cüdâlıklardan olan ser-güzeştin hikâyet ider ey gûş kunende-yi esrâr-ı tarîkat ve şinevende-yi güftâr-ı haķîkat Hazret-i Mevlânâ kudde sırruhu evvelâ bi’şnev diyü istimâ’a emr idüp ğayrı ‘ibâretile ibtidâ eylemedüklerinde nükte-yi ‘azîme vardur zîrâ ney ki âġâz-ı hikâyet mîkuned⁶ diseler kâbil idi ney ki her dem naġme-yi âmâlî kuned⁷ diseler ve bunuñ emşâli nice güne ‘ibâretile ta’bîr kılsalar kâdir idiler ve lâkin bi’şnev diyü istimâ’a emrile evvel ibtidâ eylediler anuñçün ki dîn ü tarîkatde ibtidâ vâcib ü lâzım olan istimâ’dur anuñçün başardan ve sâyir-i a’zâdan ve cevârihden dîn ü tarîkatde sem’ evlâdur ve efdaldur kemâ kâle İmâm Faġruddînu’r-Râzî fîTefsiri’l-Kebîr i’lem inne’s-sem’a efdalu mine’l-başar liennellâhe Te’âlâ ġaysu zikrhumâ fi’l-Ķur’ân kaddeme’s-sem’a ‘ale’l-başari ve’t-takdîmi delîlu’l-fazlı ve lienne’s-sem’a şartu’n-nübüvveti biġilâfi’l-başari ve kezâlik mâba’aşallâhu resûlen eşamme ve kad kâne minhum men kâne mübtelen bi’l-ma’nâ ve liennehu tuşalli bi’s-sem’i netâyici ‘ukûli’l-ba’zı ve’s-sem’i sebebi liistikmâli’l-aķlı bi’l-ma’arîfi ve’l-başari lâyuveffâkuke illâ ‘ale’l-maġsûsâti ve lienne’s-sem’a mutaşarrıfun fi’l-cihâti’s-sitti biġilâfi’l-başari ve lienne’s-sem’a metâ tebġul fekad baġale’n-nuġkı ve’l-başari izâ baġale lemyebtule’n-nuġkı⁸ ma’nâ-yı şerîfi İmâm Faġruddînu’r-Râzî rahmetullâhi ‘aleyh Tefsîr-i Kebîrinde buyurlar ki taġķiķan sem’ başardan efdaldur anuñçün ki Ĥaķ Te’âlâ Ķur’ân-ı ‘Azîminde her ne maġalde bu ikisini zikr eylediyise sem’i başar üzerine takdîm eyledi meşelâ ve ce’alelekumu’s-sem’a ve’l-ebşâr⁹ gibi ve huve’s-sem’u’l-başîr¹⁰ gibi her birinde sem’ başardan muġaddemdür takdîm ise fazîlete delâlet ider ve daġı anuñçün ki sem’ başardan efdaldür ki nübüvveti sem’ şartdur başar şart degüldür bu ecludendür ki Ĥaķ Te’âlâ saġır peyġamber göndermedi az oldı ki anlar mâ-beyninde ‘amâ ile mübtelâ oldı Şu’ayb ve Ya’ķüb gibi ve daġı sem’ anuñ için başardan efdaldür ki sem’ile ba’z-ı kimsenüñ ‘ukûlinüñ netâyicine vâşıl olunur ve pes

⁶ “Ney ki hikâyeler söylemektedir.”

⁷ “Ney ki her dem naġmeler ortaya çıkarmaktadır.”

⁸ “İmâm Fahreddin-i Râzî’nin Tefsîr-i Kebîr’inde dediġi gibi; Bil ki işitmek görmekten daha üstündür. Allah Kuran’da işitmek ve görmek kavramlarından söz etmiş, ancak işitmeyi görmekten önce zikretmiştir. Önce söylemek üstünlüġü gösterir. Çünkü işitmek görmenin ziddına peyġamberliġin de şartıdır. Bunun için Allah saġır peyġamber göndermemiştir. Ama peyġamberler arasında a’ma olanlar vardır. Akla dair sonuçlara işitmekle varılır. İşitmek, aklın bilgi ile olgunluġa ulaşmasına vesile olur. Görmek ise sadece mahsusat denilen hissedilir şeyleri algılamayı saġlar. Görmenin aksine işitmek, altı yöne de hükmedebilir. İşitme olmayınca konuşma da mümkün olmaz. Ama görme mümkün olmadıġında konuşmaya halel gelmez.”

⁹ “...şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.” (Nahl, 78)

¹⁰ “O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (İsra, 1)

sem‘ ma‘ārifile istikmāl-i ‘aqla sebebdür başar ise seni vākıf itmez illā maḥsūsāta ve daḥı sem‘ başardan anuñçün efdaldür ki sem‘ şeş cihātda mutaşarrıf olur başar bunuñ ḥılāfidur ve daḥı her zamān ki sem‘ bātıl ola nuṭk bātıl olur ammā kaçan başar bātıl olsa nuṭka ḥalel gelmez ve bilgil ki ey aḥı ki ‘indallāh zīrūḥ olanuñ ziyāde şerlüsi Ḥaḳ kelāmından şaḡır olandur ve anı söylemeden dilsiz ḳalandur kemā ḳālellāhu Te‘ālā fkelāmi‘l-Mecīd inne şerra‘d-devābbi ‘indallāhi‘ş-şummu‘l-bukmu‘l-lezīne lāya‘kilūn¹¹ ya‘nī vech-i arzda ḥareket eyleyen zī-rūḥuñ ‘indallāh ziyāde şerlüsi istimā‘dan şaḡır olandur ve anı nuṭk eylemeden dilsiz ḳalandur ki kelām-ı Ḥaḳkı ‘aql u idrāk eylemezler muḥaḳḳıklar bu āyet-i kerīmede buyururlar ki ebkemlük eşamm olmadan olur zīrā nuṭka elbette semā‘ lāzımdur pes ol kimse ki kelām-ı Ḥaḳkı işitmeye ve anuñile ‘amel idüp iş itmeye ebkem olmaḳ muḳarrerdür pes ‘indallāh devābbuñ şerlüsi olmaḳ muḳarrerdür ve muḥaḳḳaḳdur anuñçün Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sırruhu bi‘şnev diyü emr iderler ki istimā‘ eyleyen āḥır nuṭka gelür ve ebkemlük zahmetinden ḥalāş olur ve nāsuñ şerlüsi olmadan ḳurtulur ve ḥayru‘n-nās mertebesin bulur” (Tanyıldız, 2010: 202-204)

Aynı beyitlerin Şem‘î Şem‘ullāh şerhindeki izahı ise şöyledir:

“B‘ismillāhi‘r-Raḥmāni‘r-Raḥīm

(15) Bi‘şnev ez-ney çün ḥikāyet mīkuned

neyden istimā‘ eyle niçe ḥikāyet eyler

Ez-cüdāyihā şikāyet (16) mīkuned

belki ḥaḳīkatde cüdālıḳlardan şikāyet eyler ki yār-ı ḳadīm ve vaṭan-ı aşlısinden cüdā vü dūr olmuşdur (17) sen anı ḥikāyet ve bī-hüde efgān u şikāyet eyler zann eyleme neyden murād mürşid-i kāmildür ki gerçi zāhiren ḥalkıla (18) muşāḥabet idüp anı ve bunu ḥikāyet eyler iken derūn-ı pür-sūzı bir nefes vaṭan-ı aşlı yādından ve ‘ālem-i (19) ezeliye olan ittihādından fāriḡ u ḡāfil degüldür belki zevḳ u şafādan cüdā olduḡunuñ derd ü eleminden (20) ney gibi feryād u fiḡān idüp ānen-fe-ānen sa‘y u ḡüşişden ḥālī olmayup yine evvelki mertebeye vuşul bulmaḡa (21) iḳdām u ihtimām eyler şikāyet ḥazret-i Mevlānuñ kendüsine göre degüldür zīrā kendüsi vāşılından idi (22) belki ol cānibi ferāmūş idenlere göredür ki tā şikāyetüñ sebebini fehmi idüp ol cānibe küllī meyl ü raḡbet (23) peydā olup vuşüline sa‘y u ḡüşiş eyleyeler çün imāle ile istifhāmdur keyfe ma‘nāsına ki bu ma‘nā üzre şerḥ (24) olındı ve bu hem vechdür mısrā‘-ı evvelde neyden istimā‘ eyle çün ki ḥikāyet eyler belki cüdālıḳdan şikāyet eyler (25) pes neyüñ sözünü istimā‘ idüp ḡaflet eyleme belki anuñ şikāyetini daḥı ḡuş-ı cānıla ışḡā eyler zīrā (26) saña ol şikāyetden nef‘-i keşir vardur zīrā şikāyetüñ sırrını fehmi itdükde saña bir sūz u ḥarāret peydā oldı (27) seni vaṭan-ı aşlı cānibine tālib ü rāḡib eyler bu vech üzre çün imālesizdür ki istifhām ma‘nāsı yoḡdur (28) Sürürī Efendi raḥmetullāhi ‘aleyh şikāyeti taḳdīm ve ḥikāyeti te‘ḥīr eylemişdür neyden murād insān-ı kāmildür ki (29) mürşid-i kāmil yine andan ‘ibāretdür neyle münāsebeti ve mürşidüñ neye olan müşābeheti yukarı yanında [8b] (1) beyān olunmuşdur cüdālıḳlardan murād ne idüḡi beyt-i şānide beyān olunur ḥazret-i Mevlānā şikāyet lafzı (2) ile iş‘ār eyler ki ḥikāyet ḥālī üzre olmayup belki andan murād şikāyet ve şikāyetden murād ḡāfillere (3) tenbīh olduḡı gibi bu kitābda

¹¹ “Gerçekten Allah katında mahlûkların en âdisi aklını kullanmayan sağır ve dilsizlerdir.” (Enfal, 22)

vākı‘ olan hikāyāt daḥı hemān şāfī hikāyāt degüldür belki niçe işārāt (4) u kināyāt vardır ki ehline zāhir ü rüşendür ḥazret-i Mevlānānuñ kitābınuñ evvelinde firāk eyledi sāmi‘a (5) ziyāde rağbet ü şevk virmek için zirā firākuñ sırrını fehm itdükde vaṭan-ı aṣliye meyl peydā olup (6) vuşūline sa‘y idicek pes firāk-ı ma‘nāda sebeb-i ser-māye-i sa‘adet-i dāreyn olur” (Dağlar, 2009,: 1455)

Yine, Tuhfe-yi Vehbî şerhlerinden olan Ahmed-i Hayâtî’nin Şerh-i Tuhfetü’l-Manzûmeti’ d-Düriyye Fî Lugati’l-Fârsiyye ve’ d-Deriyye isimli eserinde tek bir beyit şu şekilde şerh edilmektedir:

“6 Nev‘-i insānı hem ol bîenbāz

(9) nev‘ fethile ‘Arabīdir sınıf ve bölük ma‘nāsına velīkin ehl-i mizān cinsi nev‘den ve (10) nev‘i sınıfdan e‘amm ‘add iderler bu taqdırce bu maḳāmda nev‘-i mantıķı murād olınsa (11) ‘aḳla ensebdir çünkü insān māhiyetinin faşl-ı karībi nāṭıķdır nitekim anı mısrā‘-yī şānī (12) iş‘ār ider **insān** insden müştakķdır vaz‘-ı vāḥid (13) ile Ḥazret-i Ādeme ve evlādına (14) itlāk olunur delil-i evvel “**hel eta ‘ale’l-insānı ḥinün minü’ d-dehr**”¹² delil-i (15) şānī “**evelem yeral insānu innā ḥalaknehu min nutfetul**”¹³ ayet ba‘zıları nisyandan (16) müştakķ didi nitekim **el-insān mürekkebün mine’n-nisyān**¹⁴ hem daḥı (17) **inne evvele nās evvele nās**¹⁵ kavillerine müş‘irdir [45a] (1)hem edāt-ı ‘ atfdır diyü ānifen geçdi **bī** edāt-ı nefy diyü karīben geçdi (2) **enbāz** ortak diyü yigirmi altıncı kıt‘anıñ beyt-i sābī’nde gelür (3)

Eyledi nāṭıķa ile mümtāz

(4) **Nāṭıķa** ya‘nī kuvve-yi nāṭıķa dimekdir kuvve-yi nāṭıķa Ḥüseyn Mübeydīniñ Şerḥ-i Hedāye’de (5) taşriḥine göre ne kadar ki nefis-i nāṭıķaya da itlākı şaḥiḥ ise de lākin (6) bu maḳāmda murād mebde-yi nuṭķdır su‘āl hayvānāta emvāl-i nāṭıķa ve ‘arūz ve ‘aḳārāta (7) emvāl-i şāmite dirler bu taqdırce insān nuṭķıla ne güne **mümtāz** olur cevāb bu maḳūleye (8) itlāk itlāk-ı mecāzīdir **bezm-i mā naḥnü fihimiz**⁶ ise ḥaḳıķata mebnīdir taḥḳıķ ma‘lūm (9) olsun ki cins-i ‘ālī-yi tabī‘i üç itlāk ve zirve-yi ‘umūmdan inzimām-ı fuşūl (10) ve ḥavāşıla dört mertebede ḥaziz tuḳayiduhu ve merkez ḥuşuşihu ne güne (11) mütenāzil oldıyisa kezālik ‘anāşır-ı erbā‘dan ḥışaş-ı cüz‘iyye-yi mu‘ayyenelerden daḥı (12) merkez-i bisātdan ve ufuk-ı vaḥdetden dāyire-yi mevālīde ve semt-i re‘is-i mürekkebāta müteşā‘id (13) olmuşdır çünkü kāyim binefsihi olan cevher ḳabūl-i eb‘ād-i şelāşe ile cism olur cism (14) daḥı ḳabūl-i ḥüsn ü hareketiyile ḥayvān olur ḥayvān daḥı ḳabūl-ı nuṭķıla insān (15) olur insān daḥı ḳabūl-i teşāḥḥusāt ve ta‘ayyünāt ile Aḥmed ve Muḥammed ve (16) Zeyd ve ‘Ömer olur kezālik ‘anāşır-ı erba‘adan ḥışaş-ı şaḥşıyye-yi (17) mu‘ayyeneler daḥı [45b] (1) bieşḥāsihe evvelen ittışāl şāniyyen terkīb şālışen imtizāc rābi‘an ittihād ḥāmisen tevellüd işbu beş şifātla (2) rütbe-yi ūlāya resīde olup ma‘den diyü tesmiyye olunur bundan soñra daḥı dört kuvve (3) var ki 1 kuvve-yi gāziyye 2 kuvve-yi nāmiyye 3 kuvve-yi müvellide (4) 4 kuvve-yi muşavveredir işbu (5) dört kuvve şifāt-ı ḥamse-yi mezkūreye munażzam olurisa rütbe-

¹² “İnsanın üzerinden, (henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı) uzun bir süre geçmedi mi?” İnsan 1.

¹³ “İnsan, bizim, kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki.” Yasin 77.

¹⁴ İnsan unutkanlıktan oluşturulmuştur.

¹⁵ Şüphesiz İnsanların ilki insanların birincisidir.

¹⁶ bizim içinde olduğumuz

yi şāniyyeye resīde (6) olur nebāt diyü tesmiyye olunur bundan soñra dañı üç kuvve var ki 1 kuvve-yi şehviyye (7) 2 kuvve-yi gāzbiyye 3 kuvve-yi müdrike işbu üç kuvā kuvā-yi tis'a-yı mezkūreye ziyāde (8) ve munẓzam olurısa rütbe-yi şāniyyeye resīde olup hayvān diyü tesmiyye olunur bundan soñra (9) dañı iki kuvve var ki 1 kuvve-yi 'ālime ya'nī nāṭıka 2 kuvve-yi 'ālimedir iş bu iki kuvve (10) mezkūr on ikiye zamm u ziyāde olurısa keennehu derece-yi rābi'aya resīde olup (11) insān diyü tesmiyye olunur işte bu tafşıl ma'lūm oldıyısa gerek tenāzül ve gerek (12) teşā'ud şüretlerinde beher-ḥāl insān nāṭıka ile mümtāz oldığı ecluden nāzım-ı taḥrīr (13) dañı böylece edā eyledi çünki beher-ḥāl kuvve-yi 'āmile kuvve-yi nāṭıkaya müteferri'a (14) ve tābi'adır fahfez nükte ma'lūm olsun ki mütekellimin ve hükemā beden-i insānda iki nesne (15) işbāt iderler birine rūḥ ve kalb ve kuvve-yi 'ākıle ve nefsi nāṭıka dirler bunıñ dördündən (16) murād şey'-i vāḥiddir başka başka nesne degillerdir nitekim Sa'ade'd-dīn Teftāzānī (17) beyān eyledi [46a] (1) velākin şu kadar fark var ki bunlardan murād olan şey'-i vāḥid 'inde'l-mütekellimīn (2) cevher-i mādđi ki cism-i laṭıfdir ve 'inde'l-hükemā cevher-i gayr-ı mādđi ki mücerred-i müte'allik (3) bi'l-bedendir ve birine dañı rūḥ-ı hayvānī ve nefsi hayvānī dirler ki andan cevher buḥārī (4) **hāmılu kuvveti'l-hayāt ve'l-hissi ve'l-hareketi**¹⁷ 'ibāretiyile ta'bīr iderler ve bu ta'rīf mādđi ve cismānī (5) olmağ iktizā ider feemma ki eṭıbbā fark idüp dirler ki beden-i insāna müte'allik olan cevher-i (6) mücerrede rūḥ nāmıla ve kalbde mütevellid olup hayāt ve hiss kuvvesini kābil olan buḥār-ı (7) laṭıfe nefes nāmıyıla ve bu iki miyānında mütevassıṭ külliyāt ve cüz'ıyyāt müdrike olan (8) kalb nāmıyıla ta'bīr iderler hem dañı şüfıye fark idüp dirler cevher-i (9) mücerred-i müte'allik bi'l-beden ma'nāsına rūḥ nāmıyıla ta'bīr iderler ḥattā ba'zılar andan laṭıfe-yi insāniyye-yi mücerrede (10) diyü nuṭk iderler ve rūḥ-ı hayvānī ma'nāsına nefes nāmıyıla bu iki miyānında mutavassıṭ (11) olan cevher-i nūrānī-yi mücerred ma'nāsına kalb nāmıyıla tesmiyye iderler hem dañı bu kalbiñ (12) bāṭını rūḥ ve merkebi nefsi hayvānī ve zāhiri rūḥla cesed miyānında mutavassıṭdır (13) ve nefsi dañı kalb ile beden miyānında vāsıṭadır nitekim Ḥaḫḫ Te'ālā berāy-ı temşil "**euzıbillāhi** (14) **meşelu nūrihi kemişkati fihā mişbāḥun** (16) **elmişbāhu fi zücācetin ez-zücacetu keenneha kevkebūn dürrıyyun** (17) **yukādu minşeceratin** [46b] (1) **mübāreketin zeytūnetin lāşarkıyyetü velā ğarbiyye**¹⁸ buyurur ḥāşılı mişbāḥdan murād rūḥ ve zücāceden (2) murād kalb ve şecereden murād nefsi ve mişkevedden murād beden (3) ola lāşarkıyye ya'nī nefsi 'ālem-i ervāḥ-ı mücerredede şarkdan degildir "**ve lāğarbiyyetin**¹⁹ ya'nī (4) 'ālem-i ecsād-ı keşifede ğarbdan degildir yāḥud "**lāşarkıyyetin**²⁰ (5) ya'nī kalbiñ rūḥ gibi şarkı yoğdır ve lāğarbiyye ya'nī (6) nefsi gibi ğarbı yoğdır diyü beyān eylediler bāķi-yi tafşılāt 'ilm-i kelāmda ve 'ilm-i ḥikmetde ve 'ilm-i tıbda ve (7) 'ilm-i teşrīḥde ve 'ilm-i taşavvufda meşrūḥadırlar (8) ferce ileyhinne bu tafşılden zāhir oldı ki nāṭıkadan murād müdreke ve 'ālim dimek (9) imiş beyt

İnne'l-kelām lefi'l-fu'ād veinnemā

¹⁷ Hayatın kuvvetini, hissini ve hareketini taşıyan.

¹⁸ "O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur." Nûr 35.

¹⁹ "Ve batıda olmayan" Nûr 35.

²⁰ "Ve doğuda olmayan" Nûr 35.

Ce‘ale’l-lisān ‘ale’l-fu‘ād (10) delīlā²¹*beyt-i diger***Kelāmune şıfatun nefsiyyetun febihe****Nemtezu ‘an aḥrasin ev ‘acemi (11) ḥayvān²²**

şu kadar ki bu maḳāmda murād (12) delīl olan nuṭuḳ lisānı olsa vicdānı olmasa berā‘at-ı istihlāle ziyāde ri‘āyet (13) olurdu fefhem mümtāz ifti‘āl bābından ism-i fā‘il-i ‘Arabīdir maşdarı imtiyāzdır (14)” (Şahin, 2016: 961)

Geleneksel şerhin en güzel örnekleri arasında olduğu rahatlıkla söylenebilecek Mehmed bin Mehmed Altıparmak’ın Şerh-i Telhîs-i Miftâh isimli eserinde sadece besmele ve hamdele kısmını şerh edişi bile insanda hayranlık hisleri uyandırıyor:

“Bismillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm el-ḥamdü lillāhi ‘alā mā en‘ame.²³ Muşannif raḥimehullāh bismillāh ile teyemmün idüp ḥamdeleyi ta‘ḳīb itdi üzerine vācib olan eşyāniñ ba‘zısını ḳazā murād itdi ki istihḳāḳ-ı zātı ile Vācib-i te‘ālā ḥamde müsteḥaḳḳ olduğundan mā‘adā in‘āmından ötüri ḥamde müsteḥaḳḳdur ki āşār-ı in‘āmından biri te‘lîf-i kitāba ḳudret ü delāletdür ya‘nî cins-i ḥamd Allāhu te‘ālāya muḥtaşşdur in‘āmı üzerine. [2b] ḥamd luḡatde muṭlaḳā medḥdür ıstılāḥatda hüve’l-vaşfu bi’l-lisāni ‘ale’l-cemīli sivāi ta‘alluḳi bi’n-ni‘meti evlā ya‘nî ḥamd lisān ile cemīl üzerine vaşfdur gerek ni‘mete te‘alluḳ itsün gerek itmesün hüve’l-vaşfu cins menzilesindedür bi’l-lisāni cinān ile ve erkānıla olan şükri iḥrāḳ ider bi’l-cemīl zemmi iḥrāc ider ve cemīlden murād cemīl-i ihtiyārīdür midḥatü’l-lü’lü’i li-şafā’ihī²⁴ emşālīne ḥamd dimezler ve ‘alā ḳaşdı’t-ta‘zīm muraddur istihzā ve siḥriyyeden ihtirāz için sivāi ta‘alluḳi bi’n-ni‘me evlā lisān ile olan şükri iḥrāc ider eş-şükri hüve fi’lün yetenebbe’e ‘an ta‘zīmi’l-mün‘imi li-kevnihî mün‘imen sivā kāne bi’l-lisāni ev bi’l-erkāni ev bi’l-cināni ya‘nî şükr bir fi’ldür ki mün‘imiñ ta‘zīmīni iş‘ār ider mün‘im olduğundan ötüri gerek lisānıla ve gerek erkānıla ve gerek cinānıla pes ḥamdüñ mevrīdi ḥāşş oldı ki lisāndur ancaḳ müte‘allıḳı ‘āmm oldı ni‘met ve ḡayrı şükr mevrīdi ‘āmm oldı ki lisān ve erkān ve cināndur müte‘allıḳı ḥāşş oldı ki ni‘metdür ancaḳ tenbīh şükri ta‘rif itmeden bu maḳāmda iki fā‘ide vardur biri ḥamdüñ mefḥūmı ol sebeb ile ziyāde vāziḥ olur biri daḥı envā‘-ı medḥden ḥamd ihtiyār olundığı zāhir olur ki re’sü’s-senā’i el-ḥamdü²⁵ zīrā mevrīdi eşref-i a‘zā oldı ḥāşşaten ve müte‘allıḳı ‘āmm oldı ve āḡāh ol ki o bi’l-cinān didigümüz māni‘atü’l-cem‘ degüldür belki māni‘atü’l-ḥulüvvüdür zīrā her cināna muṭābaḳat ve i‘tikād şartdur ve ḥamddeki lām cins içündür zīrā lām ḥaḳīḳat için mevzū’dur istiḡrāḳa delāletine delīl lāzımdur ḥuşūşan maşādırda olan ḥarf-i ta‘rifden tebādür iden cinsdür ve maḳām-ı ḥamd olmaḡın ḥamd taḳdīm [3a] olundı egerçi lafzatullāh zātına nazār ile taḳdīm olunmaḳ enseb idi belāḡatda maḳāma ri‘āyet olundı anuñçün taḳdīm iderler Allāh vācibü’l-vücūdün zātınıñ ismidür Müstecmi‘-i şıfatdur ḥamde istihḳāḳ-ı zātı olduğına binā’en

²¹ “Kelim şüphesiz kalptedir/Ama dil kalpte iz bıraktı.”

²² “Bizim konuşmamız nefsin mesleğidir/Bu meslekle konuşmayan hayvan ve konuşmayan insandan ayırıt edilirdir.”

²³ Verdiği nimetten dolayı Allah’a hamd olsun.

²⁴ İncinin övgüsü saflığı sebebiyledir.

²⁵ Senânın başı hamddir.

elḥamdülillāh didi elḥamdü li'l-ḥālīkī ev li'r-rezzāķī²⁶ yāḥud ğayrı ism esmā ef'ālden yā esmā²⁷-i şıfātından iḥtiyār itmedi ve daḥı ḥamdūn bir vaşfa iḥtişāşı tevehhüm olunmasun 'alā mā en'amedeki mā maşdariyyedür mevşüle degüldür zīrā lafzen hem ma'nen rekāket lāzım olur lafzen taḳdīr-i zāmīre muḥtāc olur 'alā mā en'ame gibi zīrā mevşüle rāci' zāmīr yokdur ve ma'nā bir in'ām-ı taḳdīrī lāzım olur zīrā enfes-i ni'met üzerine ḥamd mülāyim olmaz ol ni'metüñ in'āmı üzerine ḥamd olunmaḳ zāhirdür ve 'allemine mine'l-beyāni mālem na'lem²⁷ 'alā mā en'ameye ma'ḫūfdur ya'nī Allāhu te'ālāya ḥamd maḫşūşdur 'ale'l-ıtlāk in'āmı üzerine ve bilmedüğimizi beyāndan ta'līmi üzerine 'aḫf-ı ḥāşş 'ale'l-āmdur ni'met-i beyāni ta'zīm için ve berā'at-i istiḫlāl ri'āyeti için āġāḥ ol ki ta'līm-i beyān ni'met-i 'azīmedür zīrā beyāndan murād nuḫḳ-ı faşīḫdür ki zāmīrine olanı izḫārdur nev'-i insān buña ḳatı muḥtācdur zīrā medenī bi't-ḫab'dur ya'nī bir yerde olmaları üzere ḫalk olunmuşdur tā kim beḳā-yı nev'leri mümkün ola pes murād itdükleri eşyāyı biri birine bildirmek söylemek ile olur işāretle muġayyebāt ve me'ānī şarf-ı tefhīm olunmaz kitābetde meşakḳat-i 'azīme vardır Ḥaḳ te'ālā luḫfundan nuḫḳı ta'līm itdi ve ma'lūm olsun ki berā'at-i istiḫlāl kelāmıñ evveli eşnāsında olan maḫşūda işāret itmekdür bu 'ilm çünkim 'ilm-i beyān ile müsem mādur şadr-ı kitābetde beyān-ı zıkrı münāsib oldı mine'l-beyāni mā lem na'lemdeki mā-yı beyāndur ihtimām için ve ri'āyet-i sec' için taḳdīm olundu."²⁸ (Kılıç, 1990: 37-39)

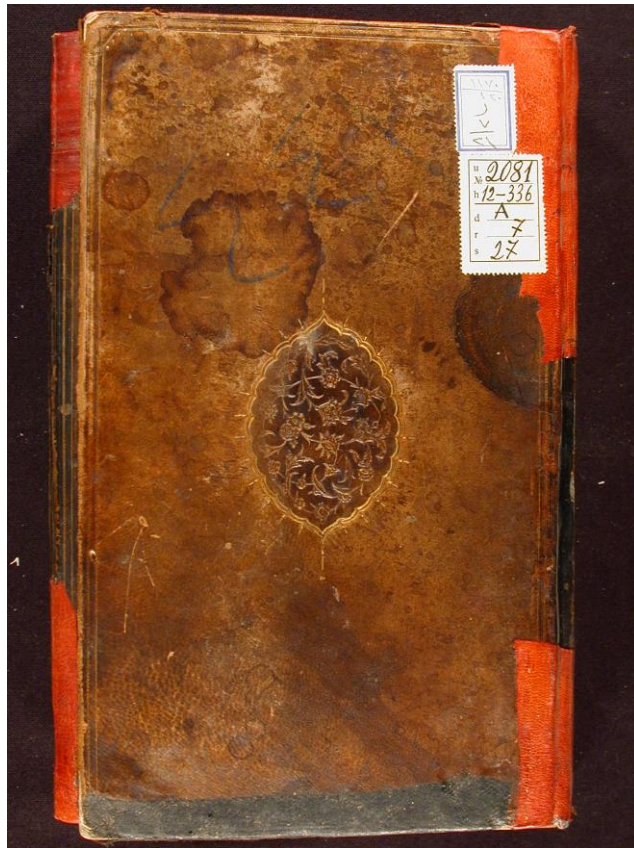
Son olarak Hz. Mevlânâ Mesnevîsi'ne yapılan şerhlerden birinin görüntülerinden birkaçını, bir fikir verebilmesi açısından paylaşmak isteriz.²⁹

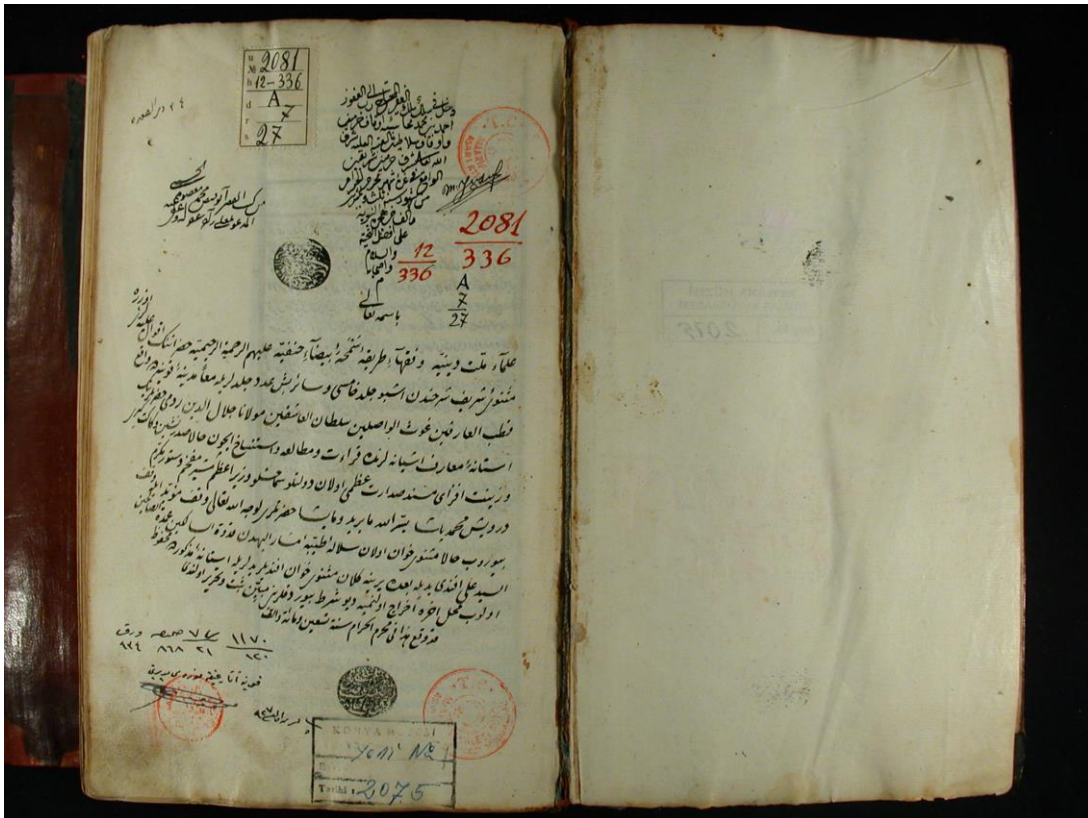
²⁶ Hamd halk eden ve rızık veren Allah'a mahsustur.

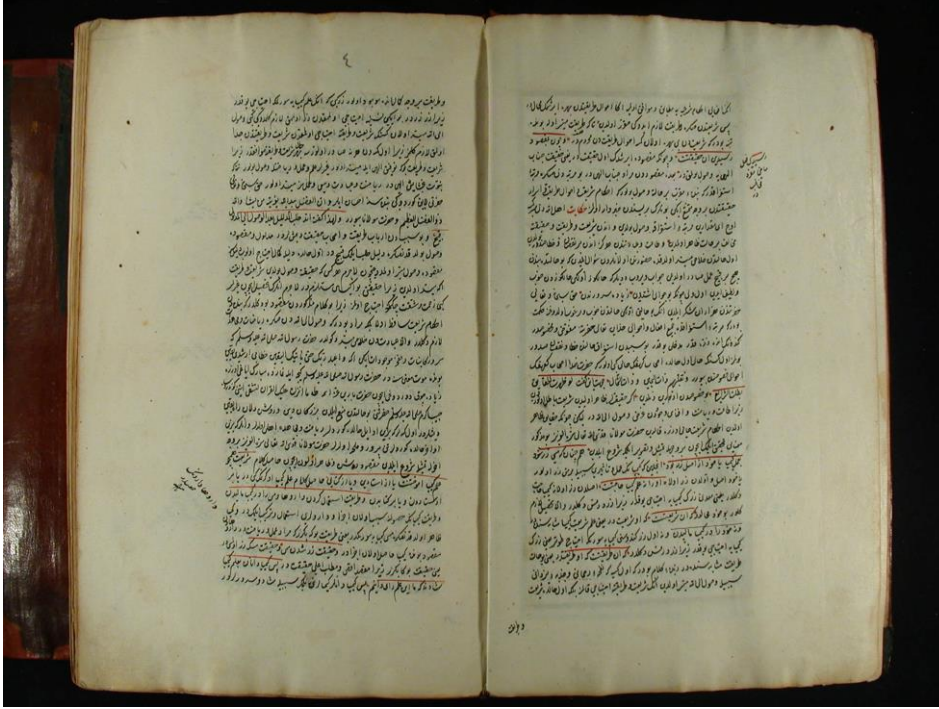
²⁷ Allah bize beyan ilminden bilmediğimiz şeyleri öğretti.

²⁸ Ayrıca bkz.: <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi5/kilicatabey1.pdf>

²⁹ Şem'i Şem'ullâh, Şerh-i Mesnevî, 5. Cilt, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No.: 2075.

SONUÇ

Sonuç olarak, şerh alanının, Klâsik Türk Edebiyatı ve genel olarak Türk kültürü için tükenmez bir kaynak olduğu ortadadır. Bu alanda çalışacak daha pek çok eserin bulunduğu âşikârdır. Fakat, bir hayli zor ve çeşitli güçlükleri beraberinde getiren bu alandaki asıl sıkıntının, çalışacak/çalışabilecek bilim adamları ile ilgili olduğunu açıkça söylemek gerekir. Yapılacak neşirlerin bilimsel usûllere dayanması elzem levâzımdandır. Şerhle ilgili söylenecek/yapılacak hâlâ çok şey olduğu muhakkak. Daha ayrıntılı bir tasnifin ve artık zamanının geldiğini düşündüğümüz değerlendirme çalışmalarının yapılabilmesi için, öncelikle sahada bulunan şerhe dair metinlerin önemli bir kısmının yayınlanması gerekmektedir. Klâsik Türk Edebiyatında bu şekilde çalışılmayı bekleyen yüzlerce eser bulunduğunu söylemek yeni ve orijinal bir tespit değildir tabî ki. Fakat bu alanda çalışmak için önemli bir birikimin, Tunca Kortantamer'in deyişiyle “donanım”ın gerektiği de ayrıca tekrar tekrar zikredilmesi gereken bir husustur.

KAYNAKÇA

Akkuş, M. (1992) *Metin Şerhi Geleneği Tarlan Mektebinden Haluk İpekten'e*. Yedi İklim. s. 67-68.

Bilgin, A. (2001). *Eski Türk Edebiyatında Şerh*. Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni. Bildiriler C. I. s. 169-173.

Dağlar, A. (2009). *Şem'î Şem'ullâh, Şerh-i Mesnevî (1. Cilt), (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1455 s.

De Vaux, C. (1979). *Şerh*. İslam Ansiklopedisi. C.11, s. 429.

Doğan, M. N. (1995). *Metin Şerhi Üzerine*, Yedi İklim 9, S. 63. s. 70-74.

- Erdoğan, M. (1996). *Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.1
- Güleç, İ. (2009) *Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı*. III. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına 13 Şubat 2009 Kayseri). Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 4/6 (Fall 2009), s. 213-230.
- Gümüş, Z. (2007) *Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri*. Turkish Studies, C. 2, S. 4. s. 423-431. v.d.
- Karabey, T. (1992). *Metin Şerhi*. I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu, Ankara
- Kılıç, A. (2006). *Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu*. II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Kayseri.
- Kılıç, A. (2007) *Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi*. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu (İstanbul: İBB, 2008). s. 363-369.
- Kılıç, A. (1990) *Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i*. (basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir. s.37-39; ayrıca bkz.: <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi5/kilicatabey1.pdf> (Volume 2/3 Summer 2007)
- Kortantamer, T. (1992). *Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*, Ankara: I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu; (1994). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. S. VIII., s. 1-10.
- Mengi, M. (2006). *Metin Çalışmaları Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili*. II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni. Kayseri.
- Şahin, Ö. (2016) *Ahmed-i Hayâtî, Şerh-i Tuhfetü'l-Manzûmeti'd-Düriyye Fî Lugati'l-Fârsiyye ve'd-Deriyye (Tuhfe-yi Vehbî Şerhi) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Şem'i Şem'ullâh. *Şerh-i Mesnevî*. 5. Cilt, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi. No.: 2075.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî-Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (Cilt I) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, Ötüken.
- Üzgör, T. (1992). *Metin Şerhi Usûlüne Dair*. I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu, Ankara.
- Yeniterzi, E. (1992). *Metin Şerhi İle İlgili Görüşler*. I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu, Ankara.